

GEVAARLIJK UTOPISCH DENKEN

ZWARTE MIS, HET GEVAARLIJKE UTOPISCHE DENKEN

Gemma Frisius, 5 maart 2009, G.J.Stavenga

(Samenvatting)

Inleiding

In alle tijden hebben mensen gedroomd van een samenleving waarin het echt goed leven is. Echter pas sinds "de nieuwe tijd" (na 1500) zijn er expliciet allerlei utopieën ontworpen.

Om drie redenen ben ik in deze problematiek van het gevaarlijke utopische denken geïnteresseerd. Doel is beter te begrijpen:

1. hoe het utopisch denken samenhangt met wat kenmerkend is voor het cultuurhistorisch klimaat van de tijd sinds ongeveer 1500.
2. in welk opzicht de 20^e eeuwse politieke bewegingen van de bolsjewisten en de nazis, maar ook het recente project van Bush en Blair in Irak utopische projecten zijn.
3. wat het verschil is tussen utopisch denken en het christelijk denken over Gods koninkrijk, over een nieuwe hemel en een nieuwe aarde.

1. De utopieën van More en anderen.

Oermodel van de utopieën is Thomas More's Utopia uit 1516. Het is een tijd van grote maatschappelijke veranderingen en veel onzekerheid. More houdt in zijn boek, door de geschetste utopie (betekenis "niet bestaande plaats", ook "goede plaats") de mensen van zijn tijd een spiegel voor. Latere utopische werken zijn o.a. Francis Bacon "het Nieuwe Atlantis", Jonathan Swift, "Gullivers Reizen" uit 1726, het utopische project van de Jakobijnen onder Robespierre (1792-94), de utopieën van Fourier en Owen, Marx'ideeën over de heilstaat en het verhaal van Samuel Butler "Erewhon" uit 1872 (de titel is een omkering van "nowhere").

De drie hoofdkenmerken van utopieën zijn:

- de idee van de maakbaarheid van de ideale samenleving; de mens kan deze realiseren
- het gaat om een ideale samenleving en niet om een persoonsgericht ideaal
- het holistisch of totalitair karakter ervan; ze zijn als een panopticon georganiseerd.

Met name vanwege de idee van maakbaarheid zijn utopieën typerend voor de nieuwe tijd.

2. Utopieën en dystopieën

Na 1900 worden vooral dystopieën geschreven, d.w.z. negatieve utopieën.

Kenmerkend verschil tussen een utopie en een dystopie:

- de utopie kritiseert de bestaande maatschappij door deze te contrasteren met een theoretisch realiseerbare ideale samenleving.

- De dystopie kritiseert de bestaande maatschappij door de constructie van een nachtmerrie-samenleving die (zo is de suggestie) een onvermijdelijk resultaat is van bestaande tendenties in de samenleving.

Voorbeelden van dystopieën: Jevgeny Zamjatin, Wij (1920); Huxley, Brave new World (1932); Orwell, 1984 (1948) en ook Marten Toonder's Bommel-verhaal, De schoonschijners.

3. Recente utopische projecten

“Een project is utopisch als er geen omstandigheden zijn waaronder het te verwezenlijken is” John Gray, “Zwarte mis” (2007, p.35). Voorlopers: het theocratisch-communistisch experiment van de wederdopers (Jan van Leiden) in 1534 in Münster, en de Jakobijnen eind 18^e eeuw. Vooral in de 20^e eeuw de grote utopische projecten die gepaard gingen met terreur en miljoenen slachtoffers: de bolsjewisten onder Lenin en Trotzki (direct na 1917) en later Stalin, de nazis, de DDR, Mao's “grote sprong voorwaarts”, de Rode Khmer in Cambodja (1975) onder Pol Pot. In onze tijd de poging van de neoconservatieven Bush en Blair om in Irak een westerse democratie te realiseren. (Obama anders, o.i.v. de theoloog R.Niebuhr).

4. Het essentiële verschil met de verwachting van het Koninkrijk

Het utopisch project is a.h.w. een “zwarte mis”, de omkering van de christelijke mis waarin gevierd wordt dat het rijk van vrede en recht op ons toekomt, ons geschonken moet worden.

De kritiek al in Genesis in het verhaal van de torenbouw van Babel. Ook duidelijk in “het Onze vader”: Uw Koninkrijk kome.